

УДК 316.334.52(477)

СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНО-ПРОСТОРОВИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ МЕШКАНЦІВ ПОГРАНИЧЧЯ (на прикладі Карпатського регіону)

Гвоздецька Богданна Григорівна – аспірантка кафедри теорії та методології соціології Національного педагогічного університету імені М.П Драгоманова (м. Київ)

Стаття присвячена аналізу структури національно-просторових ідентичностей мешканців прикордонних поселень Карпатського регіону. Аналіз базується на результатах проведеного автором опитування у прикордонних областях – Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Закарпатській. Зосереджено увагу на специфіці структури національно-просторових ідентичностей пограниччя, яка характеризується рисами "пограничної ідентичності".

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, національно-просторові ідентичності, пограниччя, Карпатський регіон.

Статья посвящена анализу структуры национально-пространственных идентичностей населения, проживающего в приграничных областях Карпатского региона. Анализ базируется на результатах проведенного автором опроса в пограничных областях – Львовской, Ивано-Франковской, Черновицкой и Закарпатской. Сосредоточено внимание на специфике структуры национально-пространственных идентичностей пограничья, характеризующейся чертами "пограничной идентичности".

Ключевые слова: идентичность, национальная идентичность, национально-пространственные идентичности, пограничье, Карпатский регион.

The structure of national and spatial identities on the borderlands of the Carpathian region is analyzed in the article. The analysis is based on results of the survey conducted by the author, which was organized in four regions - L'viv, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi and Zakarpattia regions. The main attention was paid to the specific of structure of national and spatial identities in borderlands, which are characterized by features of "borderlands identity".

Keywords: identity, national identity, national and spatial identity, borderland, Carpathian region.

Глобалізаційні процеси та трансформації сучасного українського суспільства зумовлюють зміни, які все більше привертають увагу науковців. Актуалізуються проблеми співвідношення європейських, національних, регіональних та локальних ідентичностей. Їх розбалансованість призводить до порушення рівноваги індивіда з соціальним середовищем, що проявляється у зниженні соціальних статусів, невизначеності ціннісних орієнтацій.

Наукові дослідження засвідчують зростання "проникності" національних кордонів під могутнім тиском глобалізаційних процесів, роблячи пограниччя активним суб'єктом міжнародної політики і – не меншою мірою – ядром складних процесів переформатування території і створення нових ідентичностей. Територіальні тенденції набирають ваги у суспільному розвитку, а це означає, що утворені на цій основі ідентичності справлятимуть на нього дедалі зростаючий вплив [1, с.181]. За таких умов регіональні та локальні ідентичності, в яких вона намагається знайти захист від стандартизації свого життєвого середовища, починають набувати вагомого значення для людини.

Для сучасної України розв'язання питання ідентичності є надзвичайно важливим, особливо в період формування українського суспільства та колективної національної ідентичності.

Проблема ідентичності в соціології завжди хвилювала і дедалі більше привертає увагу дослідників. Досить суттєвим дослідженням даної проблеми є доробок вітчизняних науковців. Легітимації культурних ідентичностей присвячені праці Н. Костенко, особливості структури національно-просторових, соціокультурних та політико-ідеологічних ідентичностей досліджувалися в працях І. Кононова, А. Ручки, Л. Скокової. Наукові праці В. Євтуха та Л. Ази присвячені етнічній ідентичності, а Л. Резанової – релігійній ідентичності. Особливості ідентичностей мешканців пограниччя українсько-російського кордону і їхнє повсякденне життя розглядаються у працях Т. Журженко, І. Кононова, О. Філіппової. Дослідження С. Хобти присвячені демаркації східного кордону країни та її впливу на ідентичності мешканців пограниччя та їхні повсякденні практики. Проблема національної ідентичності актуалізується в працях іноземних соціологів, зокрема Е. Гідденса, І. Валерстайна, Е. Сміта, С. Хантінгтона та ін.

Метою статті є аналіз структури національно-просторових ідентичностей мешканців пограниччя Карпатського регіону.

Ідентичність – тотожність явища, предмета або особистості самій собі, її якісна самототожність за вектором часу. Ідентичність особистості ґрунтується на її самосвідомості [4, с. 68]. Вона є результатом особистісної та групової самоідентифікації, підґрунтя якої становлять різноманітні психологічні, географічні та соціокультурні ідентитети: традиційні характеристики (стереотипи поведінки, расові, мовні, психічні), а також сучасні (продукти соціалізації й політизації суспільства та його окремих груп) [5, с. 60].

У контексті соціокультурного підходу, де соціокультурне середовище розглядається як простір ідентичностей та ідентифікаційних практик, ідентичність є не лише соціальним феноменом чи соціальним продуктом, а більш складним соціокультурним утворенням, в якому наявні, взаємодіють і вирізняються його особистісні, культурні та соціальні компоненти. Це означає, що ідентичність має багатомірний характер. Вона може бути пов'язана як з особистісними, культурними й соціальними джерелами окремо, так і одночасно з усіма ними. Тому в одних випадках маємо справу з переважно особистісними, культурними чи соціальними ідентичностями, а в інших – з якимись інтегральними ідентичностями, що передбачають об'єднання всіх зазначених складових [6, с. 11]. Р.Шульга у своїй праці приділяє більшу увагу другій складовій соціокультурного – культурі, обумовлюючи це тим, що "без чітких уявлень про специфіку культури, ми не зможемо зрозуміти сутність процесів, які відбуваються в соціальній сфері" [7, с. 127]. Дослідниця вважає, що, саме цей чинник переважає в процесі ідентифікації: "Якщо розглядати прояви ідентичності й різного роду ідентифікацій саме в соціокультурному просторі, то, на наш погляд, головною проблемою, яка заслуговує на особливу увагу, є розуміння специфіки протікання процесів у життєвому середовищі, що, з одного боку, зазнає кардинальних соціальних змін, а, з іншого, – позначене значною інерцією стосовно змін у культурній сфері" [7, с. 127]. "Соціокультурне" вона розглядає як таке визначення, де культурне задає ціннісний дискурс соціальному, особливо в його світоглядних підвалинах. Звідси, соціокультурне середовище розглядається як утворення або простір, де постійно відбуваються процеси різноманітних ідентифікацій. Оскільки людина прагне комфортного існування в цьому просторі й для того, щоб її ідентичність максимально відповідала нормам і цінностям соціуму, вона знаходиться в постійному пошуку відповідності власної системи цінностей до цінностей оточуючого соціокультурного середовища [7, с. 131].

Отже, ідентичність є завжди продуктом складних взаємовідносин об'єктивного і суб'єктивного, зовнішнього і внутрішнього, звідси пограничний простір виступає соціокультурним середовищем, що продукує своєрідні ідентичності та ідентифікаційні практики.

Національно-просторову ідентичність було розглянуто як прив'язаність членів певного національного соціуму до різних його територіальних просторів: локального (відчуття близькості до тієї місцевості, села, селища, міста де вони народилися або зараз проживають), регіонального (відчуття близькості до певного регіону країни), національного (відчуття близькості до країни загалом), транснаціонального (відчуття близькості до наднаціональних утворень, наприклад, Євросоюзу). Українські науковці зосередивши увагу на "глобалізаційно-локалізаційних" процесах, розділили індикатори ідентитетів на два простори: простір національної ідентичності та простір позанаціональної ідентичності [1, с. 183]. Простір національної ідентичності був розділений згідно з моделями етнічної та політичної нації, відповідно на національно-етнічні та громадянсько-територіальні ідентичності.

Свою увагу ми зосередили на просторі пограниччя, який характеризується особливими культурними, соціальними і економічними відносинами, продукуючи дещо відмінні від центру ідентифікаційні практики та ідентичності. У прикордонних регіонах значно інтенсивніші контакти між багатьма етнічними групами, що часто призводить до розмивання національної самототожності мешканців та самовизначення радше в категоріях місця проживання чи регіону, ніж у національних категоріях (як "тутешній" або "ані той, ані той") [2, с. 271]. Тому усвідомлення мешканцями пограниччя своєї індивідуальної та групової ідентичності на сьогоднішній день стало вельми актуальним. Адже ідентичність, згідно твердження В.Євтуха, "це завжди продукт соціальної взаємодії індивідів у просторово-територіальних, соціопсихологічних, етнокультурних, політико-громадянських полях, що у результаті має, принаймні, два важливі наслідки: а) продукує нові ідентичності, а, отже, і нові типи груп й інституцій; б) формує умови для діалогу чи протистояння акторів суспільних процесів" [3].

З січня по листопад 2010 р. нами було проведено соціологічне опитування мешканців пограниччя Карпатського регіону, яке охопило – Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку та Закарпатську області. Опитування проводилося методом стандартизованого телефонного інтерв'ю. Масштабність об'єкту дослідження стала передумовою багатоступеневого формування вибіркової сукупності. Першим етапом формування вибірки став цілеспрямований відбір населених пунктів пограниччя, кожної із областей, які б могли репрезентативно представити усіх мешканців пограниччя досліджуваних територій. До вибірки включені міські та сільські населені пункти, максимально наближені до кордону. Другий етап передбачав випадковий систематичний відбір респондентів на основі телефонних довідників населених пунктів, які було включено до вибірки. Обсяг вибірки склав 800 респондентів, віком від 18 років.

Розділ 2. Соціологічні дослідження проблем сучасного суспільства

За результатами дослідження в переліку національно-просторових ідентичностей найбільш випуклими є дві ідентичності. Однією з них є національно-етнічна ідентичність: 38,1% опитаних респондентів вважають себе "українцями". Другою за значимістю є регіональна ідентичність 31,9%, тобто відчуття мешканців пограниччя приналежності передовсім до регіону, області, де вони мешкають. Хотілося б звернути увагу на те, що для 11,3% мешканців пограниччя характерна подвійна ідентичність, тобто відчуття подвійної національно-етнічної ідентичності. Відчувають себе мешканцями пограниччя 8,9%. Така ситуація складається внаслідок розмивання національно-етнічних та регіональних ідентичностей як цілісного явища й стає продуктом так званих "пограничних ідентичностей". Саме такою можна вважати "подвійну ідентичність". Представники іншої національності (не української) склали 4,5% опитаних респондентів. Європейцями відчули себе лише 3,3% мешканців пограниччя, що зумовлено бар'єрною функцією західного кордону, який є перешкодою у формуванні позанаціональних ідентичностей (див. рис.1).

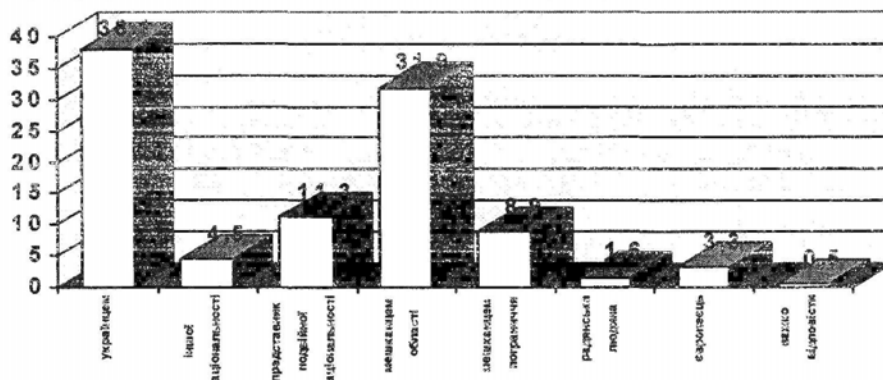

Рисунок 1. Національно-просторові ідентичності мешканців пограниччя Карпатського регіону, %

Якщо дані опитування порівняти із даними опитування по регіону (див. [6, с. 163]), то між ними прослідковується чітка відмінність. Якщо у Західному регіоні половина респондентів відчувають національно-державну ідентичність (49%), третина – локальну (22%) та регіональну (12%), то серед мешканців пограниччя лише 38,1% мешканців пограниччя обрали національно-етнічну ідентичність і майже така сама кількість респондентів відчувають регіональну приналежність (31,9%). Локальна ідентичність у мешканців пограниччя виражена лише у 8,9% респондентів. Пограниччя відзначається досить значною часткою респондентів, які відчувають подвійну ідентичність – 11,3% опитаних.

Як бачимо з наведених даних, пограниччю Карпатського регіону на відміну від Західного регіону, національно-етнічна ідентичність є менш притаманною. Майже третина мешканців пограниччя відчувають регіональну ідентичність, а десятій частині мешканців пограниччя притаманна подвійна ідентичність.

Територія пограниччя – полінаціональний простір. У дослідженні нами виявлено специфіку національно-просторових ідентичностей мешканців залежно від їх національності.

Результати, наведені у таблиці 1, засвідчують, що представники української національності в більшості відчувають національно-етнічну ідентичність (44,2%) та, водночас, більше третини респондентів обрали регіональну ідентичність (35,9%). Майже половина представників інших національностей відчувають подвійну ідентичність (41,1%), в той час, як серед представників української національності, таких лише 5%. Лише (22,2%) представників не української національності відзначили про те, що вони не української національності. Мешканцями пограниччя відчувають себе однаковою мірою представники як української, так і не української національностей в межах 10,0% (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Структура національно-просторових ідентичностей мешканців пограниччя залежно від національності респондентів, (%)

Національність	українець	іншої нац-ті	подвійної нац-ті	Мешканець області	Мешканець пограниччя	радянська людина	європеєць	Важко відповісти
українець/українка	44,2	0	4,3	35,9	9,6	1,4	3,5	0,5
інша	11,9	22,2	41,1	14,6	6,0	2,6	2,0	0,7

Отже, можна сказати, що серед мешканців пограниччя української національності найбільш випуклою є національно-етнічна та регіональна ідентичності. Мешканці пограниччя не української національності склали найбільший відсоток тих, хто відчуває подвійну ідентичність. Однаковою мірою притаманна цим двом групам локальна ідентичність. Пограниччя Карпатського регіону є досить

неоднорідним. Залежно від області, пограниччя різняться кількістю сусідів та взаємозв'язками з ними, динамікою міграційних процесів, культурно-історичними традиціями тощо. Це слугує ще однією передумовою структури національно-просторових ідентичностей мешканців пограниччя (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Структура національно-просторових ідентичностей мешканців пограниччя Карпатського регіону у розрізі областей, (%)

Область	українець	Іншої національності	Представник подвійної національності	Мешканець області	Мешканець пограниччя	Радянська людина	європеець	Важко відповісти
Львівська	41,5	1,5	8,0	28,5	16,0	1,0	3,5	0,0
Івано-Фран.	55,0	1,5	3,5	33,0	0,0	2,5	4,0	0,5
Чернівецька	28,5	7,5	18,0	35,5	7,5	1,0	2,0	0,0
Закарпатська	27,5	7,5	15,5	30,5	12,0	2,0	3,5	1,5

З отриманих даних видно чітку відмінність між пограниччями досліджуваних областей. Так, серед опитаних мешканців пограниччя Львівської та Івано-Франківської областей найбільш випуклою є національно-етнічна ідентичність, відповідно це відзначили 41,5% та 55% опитаних. В той час як у Чернівецькій та Закарпатській домінують регіональна ідентичність 35,5% та 30,5% опитаних респондентів. Пограниччя Чернівецької та Закарпатської областей відзначаються значним відсотком подвійної ідентичності відповідно (18% та 15,5%). Локальна ідентичність найбільш виражена на пограниччі Львівської та Закарпатської областей (16% та 12%).

Отже, структура національно-просторових ідентичностей мешканців пограниччя Карпатського регіону в залежності від області є неоднорідною, та відзначається своєю особливістю та відмінністю ідентичностей.

Отже, в цілому, результати нашого дослідження засвідчують про те, що пограничний простір Карпатського регіону відзначається своєрідністю структури національно-просторових ідентичностей, так званою "пограничною ідентичністю". Особливістю цієї структури ідентичності є домінування регіональної та значний відсоток подвійної ідентичності, на відміну від Карпатського регіону в цілому, де національно-етнічна ідентичність є домінуючою, і немає подвійної ідентичності.

У розрізі національностей мешканців пограниччя, ми побачили, що залежно від неї ідентичності респондентів є досить амбівалентними. Більш притаманною є національно-етнічна та регіональна ідентичність серед мешканців пограниччя, які є представниками титульного етносу. Водночас, у мешканців пограниччя не української національності найбільш випуклою є подвійна ідентичність. Насторожує те, що серед представників української національності присутній, хоч і незначний, відсоток подвійної ідентичності.

Залежно від області пограниччя Карпатського регіону структура національно-просторових ідентичностей мешканців пограниччя відзначається своєю особливістю та відмінністю. У ході дослідження нами було виявлено, що пограничний простір Карпатського регіону складається з двох груп областей – двох кластерів ідентичностей. Пограниччя Львівської та Івано-Франківської областей утворюють кластер із домінуючою національно-етнічною ідентичністю, а Чернівецька та Закарпатська області утворюють кластер з домінуючою регіональною та подвійною ідентичністю.

Питання формування національної ідентичності для молодого держави є надзвичайно важливим, адже це є запорукою єдності та розвитку як у соціальній, так і у економічній, політичній, культурній сферах життя країни. Такі дослідження мають як науковий, так і практичний характер. Карпатський регіон та його пограниччя є неоднорідним, що є передумовою формування "пограничних ідентичностей" та певних ідентифікаційних практик. Подальше наше дослідження буде спрямоване на виявлення особливостей повсякденних ідентифікаційних практик, що обумовлюють ідентичності мешканців пограниччя.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Простір національних ідентичностей в Україні: траєкторії формування та відтворення (методологія та методика дослідження) / Т. О. Галіч, О. З. Гудзенко, Р. О. Савчинський, Г.-М. М. Сапна // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*. Випуск 16. – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2010. – С. 180 – 185. 2. Левіцка М. Територіальна ідентичність у Польщі та Україні: регіональні відмінності / Левіцка М., Роланд А. // *Україна модерна*. [за ред. Грицака Я., Портнова А., Сусака В.] Спеціальний випуск. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. – Київ-Львів: Критика, 2007. – С. 271 – 296. 3. Євтух В. Україна шукає свою ідентичність / Володимир Євтух // http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=2&op_id=50#50 4. Етнічний довідник. Поняття та терміни / [ред. – упоряд. В. Євтух]. Ч.1 – Київ, УАННП "Фенікс", 1997. – 140 с. 5. Прибиткова І. У пошуках нових ідентичностей: Україна в етнорегіональному вимірі / Ірина Прибиткова // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, – 2001. – №3. – С. 60 – 78. 6. Соціокультурні ідентичності та практики [під ред. А. Ручки]. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 315 с. 7. Шульга Р. Соціокультурне середовище як простір ідентичностей та ідентифікацій / Р. Шульга // *Соціокультурні ідентичності та практики* [під ред. А. Ручки]. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – С. 124 – 142.